

РОЗВИТОК МОРСЬКОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (1991 – 2013)

У статті розглянуто розвиток морської освіти України, починаючи із часів незалежності. Досліджено зміни у системі морської освіти від лінійного навчання до комунікативно-компетентнісного. Розкрито взаємозв'язок між національною освітою та міжнародною морською освітою. Це все зумовило значні зміни у системі морської освіти. **Метою статті** є висвітлення розвитку змісту морської освіти в Україні та сучасних підходів. **Методологія.** Завдяки інтеграції України у світовий освітній та професійний простір та переорієнтації національної системи навчання та сертифікації моряків на стандарти та вимоги міжнародної морської галузі, з'явилась необхідність впровадження у навчальний практичну підготовку та процес компетентнісного підходу, що є результатом діяльності морських закладів освіти, визначених переліком компетентностей відповідно до освітньо-кваліфікаційних характеристик фахівця. Зважаючи на зміни в сучасній системі освіти, необхідно звернути увагу на розвиток вищої освіти в Україні загалом та морської освіти зокрема. У статті окреслено основні аспекти становлення освіти, вплив суспільства на передачу знань та вплив цих знань на розвиток суспільства.

Наукова новизна. Перехід закладів вищої морської освіти є відносно на початковому рівні, тому існує необхідність детально вивчити структуру переходу від традиційної до сучасної методики, використовуючи технології, задані попитом на ринку праці. **Висновки.** На державному рівні поставлено завдання створити освітнє та навчальне середовище для морської галузі в регіоні та систем управління морськими ресурсами. Нова нормативна база та підвищення технологічного рівня експлуатації суден призвели до змін у навчальних програмах морських закладів освіти. Аналіз звітної документації морських закладів освіти послужив підставою для висновку, що в цей період діяльність викладачів спрямована на підвищення рівня наукового викладання спеціальних дисциплін, технологізацію освітнього процесу (створення навчальних центрів). Завдяки інтеграції України у світовий освітній і професійний простір та переорієнтації національної системи навчання й сертифікації моряків на стандарти та вимоги міжнародної морської галузі, необхідністю впровадження в освітній процес стає плавальна практика, що відповідає освітньо-кваліфікаційним характеристикам морського фахівця.

Ключові слова: незалежна Україна, освіта, морська освіта, міжнародні конвенції, плавальна практика.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Україна – морська держава, яка славиться великою морською історією. Із давніх часів морських флот відігравав значну роль в економіці держави. Часи змінюються, та роль морського флоту для України залишається однією з головних. Світова морська промисловість стрімко розвивається в технічному обладнанні, що посилює необхідність підготовки якісного фахівця. Такий розвиток спричиняє потребу в удосконаленні підготовки під час навчання майбутніх фахівців морської галузі.

Морська освіта має забезпечити якісну підготовку майбутніх випускників з урахуванням міжнародних вимог та стандартів. Напрями реформування підготовки морських фахівців визначають такі документи: Закон України «Про освіту», «Про вищу освіту», Морська доктрина України на період до 2035 року. Вдосконалення національної системи морської освіти відповідає вимогам та стандартам Міжнародної морської організації (ІМО). Джерелом науково-педагогічних досліджень розвитку навчання в морських закладах освіти України є історико-педагогічний досвід їх діяльності з часу незалежності України.

На виконання положень зазначених державних документів спрямовано накази Міністерства освіти і науки України, зокрема «Про порядок уведення в дію переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах», яким затверджувалися складові галузевих стандартів вищої освіти (освітньо-кваліфікаційні характеристики, освітньо-професійні програми та засоби

діагностики рівня освітньо-професійної підготовки випускників закладу вищої освіти) для всіх рівнів. Зазначимо, що освітньо-кваліфікаційна характеристика випускника закладу вищої освіти – галузевий нормативний документ, в якому узагальнено зміст освіти, тобто відтворено цілі навчання та професійної підготовки, визначено місце фахівця в структурі морської галузі, вимоги до його компетентності та інших соціально важливих властивостей і якостей. Освітньо-кваліфікаційна характеристика фахівця відображає соціальне замовлення на його підготовку з урахуванням аналізу професійної діяльності та вимог до змісту морської освіти з боку держави та окремих роботодавців. Цей документ визначає галузеві кваліфікаційні вимоги до соціально-виробничої діяльності випускників закладу з певних спеціальностей певного освітньо-кваліфікаційного рівня та державні вимоги до властивостей та якостей особи, яка здобула певний освітній рівень відповідного фахового спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про науковий інтерес до проблеми розвитку морської освіти таких учених як С. Водотика, Є. Сінкевич. Дане питання згадується в контексті історіографічних конструкцій півдня України в працях Ф. Турченка; підготовки фахівців для Чорноморського флоту у роботах Д. Афанасьєва, Л. Бескровного, Ф. Веселаго, Л. Герганова та ін. Окремі аспекти формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх фахівців морської галузі окреслюють С. Буценко, С. Козак, М. Кулакова, О. Попова, І. Сокол, Л. Ступіна, В. Чернявська та ін.

Метою статті є окреслення розвитку змісту морської освіти в Україні та сучасних підходів до його реалізації.

Виклад основного матеріалу. Розвиток морської освіти в Україні має багату історію і різнофакторну періодизацію. Загальний рівень підготовки фахівців періодично визнавався недостатнім для якісної роботи у морі. Можливо через те, що пріоритет у навчанні надавався універсальній підготовці, що є замалим для набуття професійних навичок та якостей під час здобуття освіти. Система підготовки передбачала освіту широкого профілю з подальшою спеціалізацією й перепідготовкою під час проходження морської служби. Великого значення надавали ідеологічній та технічній складовим підготовки.

Період розвитку морської освіти, який охоплює початок 90-х років ХХ століття й до теперішнього часу, характеризується привертанням уваги до гуманітарних знань. В. Горський і В. Топалов у працях «Культура безпеки в судноплавстві» та «Управління судовими екіпажами» зазначають, що судові офіцери повинні звертати увагу на здоров'я і безпеку членів екіпажу, підтримувати взаємоповагу, атмосферу ввічливості та взаємодопомоги, дотримання норм поведінки. Це вміння свідчить про ефективне управління судовим персоналом. Розвивалось уміння взаємодіяти з іншими людьми, знаходити та вміти практично застосувати правильне швидке рішення з будь-якої ситуації [2]. Тож, постала необхідність відійти від лінійного навчання до вивчення всієї різноманітності знань, умінь та навичок у професійній освіті майбутніх фахівців морської галузі.

Серед головних вирізняють такі здатності: аналізувати механізми функціонування соціальних інститутів суспільства, проектувати стратегії свого життя з урахуванням інтересів і потреб інших людей, соціальних груп відповідно до соціальних норм; продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі й функції в колективі, бути ініціативним, підтримувати стосунки з іншими; конструктивно розв'язувати конфлікти, брати на себе відповідальність за прийняті рішення та їх виконання; спільно визначати цілі діяльності, планувати, розробляти й виконувати соціальні проекти і стратегії індивідуальних та колективних дій; визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації, вміти емоційно налаштовуватися на спілкування з іншими; критично ставитися до соціальної інформації, розповсюджуваної засобами масової інформації [1].

Під час плавальної практики майбутні фахівці морського флоту відповідно до своїх функціональних обов'язків повинні бути здатними порозумітися як з членами екіпажу, так і з пасажирями-іноземцями, представниками портової влади, у разі потреби – взаємодіяти з правоохоронними органами інших країн; спілкуватися під час рейсу з громадянами, які мають відмінні соціальні традиції, мовну культуру тощо.

Серед життєвих навичок, що сприяють соціальному здоров'ю, дослідники називають навички ефективного спілкування (уміння слухати, чітко висловлювати свої думки, відкрито виражати свої почуття – без тривоги та звинувачень; уміння просити про послугу або допомогу), навички співчуття (уміння розуміти почуття, потреби і проблеми інших людей; уміння зважати на почуття інших людей, допомагати та підтримувати), навички розв'язування конфліктів на основі толерантності та за допомогою конструктивних переговорів, а також навички спільної діяльності й співробітництва (уміння бути «членом команди», визнавати внесок інших у спільну роботу, адекватно оцінювати свої здібності та свій внесок у спільну діяльність. Поняття «професійна компетентність» є центральним поняттям відновлення та модернізації освітнього процесу. Воно є значно ширшим професійних знань, умінь і навичок, не є їхньою сумою, тому що містить поєднання знання, операційно-технологічну діяльність та мотивацію [1].

Саме плавальна практика обумовлює успішність професійної, міжособистісної, рольової взаємодії морських фахівців в професійному середовищі, а ефективність вирішення багатьох проблем професійної діяльності залежать від рівня сформованості його умінь взаємодіяти з іншими людьми. Сучасний

освітній процес набуває нового характеру, стає дискурсивним, постає необхідність спілкування між собою під час здобування знання. Розвиваються навички самостійної роботи при здобутті нових знань. Саме це дозволяє якнайкраще здійснювати критичну оцінку навколишнього середовища під час практики [4; 5; 7].

Освітньо-кваліфікаційна характеристика містить вимоги до практичних, інструментальних, загальнонаукових і професійних компетентностей, а також перелік виробничих функцій, типових задач діяльності та зміст умінь і компетентностей, якими мають володіти випускники. Оскільки компетентності формуються не тільки в освітньому процесі, а й під час плавальної практики, саме види та зміст умінь визначають зміст освіти (у вигляді змістових модулів освітньо-професійних програм підготовки фахівців). Усе це обумовлює розподіл навчального часу, обсяг навчальних дисциплін і форм державної атестації, що визначено відповідними нормативними документами [4].

Сучасний період реформування системи морської освіти розпочався з проголошенням незалежності України і був названий імітаційно-поновлюваним. Стан морської освіти визначають продуктивні досягнення минулого. Протягом 1991–1995 рр. вирішувалось питання щодо майбутнього Чорноморського флоту. Відбулося різке скорочення не лише кількості суден та прибережної економіки України, а й морських фахівців професійно-технічних училищ та технічних коледжів. На початку 90-х рр. економіка України характеризувалася відсутністю конкуренції та ринкових відносин, низькою самодостатністю (що стосувалося і морського транспорту), деградацією відносин власності, деформованою структурою виробництва, спотвореною мотивацією до роботи. Ці та інші фактори суттєво вплинули на дії окремих суб'єктів господарювання та трансформаційні процеси, що відбулися в перші роки незалежності й спричинили певні наслідки. Це сприяло початку нового періоду морської та освітньої політики. Морська освіта суверенної країни має бути орієнтована на сучасні європейські стандарти на тлі відродження національних традицій, які відтворено в новій законодавчій базі [7].

У 1998 році прийнято Закон України «Про професійну освіту», який окреслював загальні підстави існування, управління та організації професійно-технічної освіти, системи закладів та організації освітнього процесу. Визначено зміст та предмети професійної освіти, упорядковано фінансові й економічні відносини. Цей закон трактував поняття «професійно-технічна освіта» як складні педагогічні та організаційні заходи управління, спрямовані на забезпечення знань, умінь та навичок громадян у обраній ними галузі професійної діяльності, розвиток компетентності та професіоналізму, освіти загального та професійного рівня «культури» [6]. Він визначав правові, організаційні та фінансові засади функціонування та розвитку системи професійної освіти.

Галузевий закон України «Про транспорт» (1994) визначав основи роботи галузі. Кодекс комерційного судноплавства (1995) дав тлумачення основних понять і категорій. Оскільки судноплавство в морі здійснюється суднами, то логічно трактувати судноплавство як використання суден у морі. Кодексом торгового судноплавства окреслено діяльність, пов'язану з використанням суден для перевезення вантажів, пасажирів, багажу та пошти, риболовлі та інших морських дій, розвідки, буксирувальних, криголамних та рятувальних операцій, прокладки кабелів, інших економічних, наукових та культурних цілей. Морською доктриною України визначено тривалість морських кордонів та площу водного простору країни. Розвідка та експлуатація ресурсів Світового океану потребують виявлення та законодавчого закріплення національних інтересів у цій галузі та встановлення пріоритетів їх реалізації [3]. Таким чином окреслено перелік фахівців, необхідних для вирішення професійних завдань.

Міжнародною морською організацією (ІМО) визначено основні напрями розвитку морської судноплавства. Основними документами, які окреслюють вимоги до підготовки моряків, є Міжнародна конвенція про стандарти навчання, сертифікації та нагляд за мореплавцями (1978) та Міжнародний кодекс підготовки та сертифікації моряків. Дотримання вимог цих документів дозволяє морякам держав-підписантів працювати без обмежень на будь-якому судні світу [5]. У 2010 році Поправки до цих двох документів (так звані «Манільські поправки») визначили нові посади командування та екіпажу, а отже, і нові компетентності морських фахівців (зокрема щодо знання англійської мови) та вимоги до підвищення кваліфікації. Прийнято поправки, що стосуються діяльності навчальних центрів – використання навчальних курсів і програм, в результаті яких капітани та командні працівники (штурмани, інженери та електрики, матроси) повинні володіти необхідними компетентностями [8]. До процесу підготовки офіцерського складу додатково впроваджується менеджмент (здатність керувати персоналом та керувати судовими системами такими як паливо, нафта, баластні води та інші), охорона навколишнього середовища.

Манільські правки містять мінімальні вимоги до компетентностей морських фахівців – штурманів та суднобудівників для виконання професійних функцій на трьох рівнях: служба (для звичайного персоналу); експлуатація (для помічників і механіків вартових); управління (для капітанів та офіцерів) [8].

З моменту проголошення незалежності в Україні національний спосіб побудови системи освіти передбачав приведення професійної освіти у відповідність до вимог ринкової економіки. На це спрямовано основні положення Концепції професійної освіти України, яка визначила стратегічні напрями її розвитку. Концепція окреслила мету, принципи, цілі та пріоритетні напрями розвитку

професійної (технічної) освіти; систему професійної (технічної) освіти з такими компонентами: зміст освіти, процес професійної підготовки, управління навчальною системою, діяльність викладачів, науково-методичне та інформаційне забезпечення системи, що функціонує, освітні та економічні засади розвитку системи освіти.

Висновки. Окреслені окремі події періоду 1991–2013 рр. у розвитку морської освіти дозволяють констатувати:

– вивчення джерельної бази дозволило встановити, що розвиток національної системи морської освіти відбувався на новому рівні синтезу продуктивного досвіду минулого, сучасних інновацій (технічних, управлінських, педагогічних) та національних традицій;

– вивчення державних документів періоду незалежності засвідчило, що південь України є високоефективною територією промислового комплексу, пов'язаного з розвитком морського та річкового транспорту, суднобудування та ремонту суден;

– підвищення технологічного рівня експлуатації суден спричинило зміни у навчальних програмах морських закладів освіти завдяки підтримці стійкого ядра у вигляді: загальної та спеціальної підготовки, навчальної, технологічної та плавальної практики;

– аналіз звітної документації морських закладів освіти засвідчив, що в окреслений період діяльність викладачів спрямована на підвищення рівня наукового викладання спеціальних дисциплін, технологізацію освітнього процесу й створення навчальних центрів;

– становлено підвищення рівня самостійності провідних закладів освіти не лише у визначенні змісту варіативної складової навчальної програми, а в матеріальному, науково-методичному забезпеченні.

Перспективами подальших досліджень визначено окреслення можливостей плавальної практики щодо формування у майбутніх морських фахівців комплексу професійних та соціально-комунікативних компетентностей.

References

1. Діденко О. В. Особливості впровадження компетентнісного підходу у професійну підготовку майбутніх офіцерів у ВНЗ. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*, 2014, Вип. 3. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2014_3_6.pdf3
Didenko O. V. (2014). Osoblyvosti vprovadzhennia kompetentnysnoho pidkhdou u profesiinu pidhotovku maibutnix ofitseriv u VNZ [Features of implementation of a competent approach in the professional training of future officers in higher education institutions]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Bulletin of the National Academy of State Border Guard Service of Ukraine*, 3. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2014_3_6.pdf3
2. Кузьменко В. В. Економічна безпека та сталий розвиток: регіональний аспект: монографія. Донецьк : ДонНУет, 2008. 145 с.
Kuzmenko, V. V. (2008). Ekonomichna bezpeka ta stalii rozvytok: rehionalnyi aspekt: monohrafiia [Economic security and sustainable development: regional aspect: monograph]. Donetsk, Ukraine : DonNuet.
3. Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року: Постанова КМУ від 7 жовтня 2009 р. № 1307. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF>
Pro zatverdzhennia Morskoi doktryny Ukrainy na period do 2035 roku (2009). [On approval of the Maritime Doctrine of Ukraine for the period up to 2035]. Ukraine : Postanova KМУ № 1307. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF>
4. Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах: наказ Міністерства освіти України від 02.06.1993 р. № 161. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0173-93/ed19930602>
Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu navchalnoho protsesu u vyshchikh navchalnykh zakladakh [On Approval of the Regulation on the Organization of the Educational Process in Higher Educational Institutions]. (1993). Ukraine : nakaz Ministerstva osvity Ukrainy № 161. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0173-93/ed19930602>
5. Про приєднання України до Міжнародної конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 року: Закон України від 01.11.1996 № 464/96-ВР. URL : <http://ukraine.uapravo.net>
Pro pryiednannia Ukrainy do Mizhnarodnoi konventsii pro pidhotovku i dyplovuvannia moriakiv ta nesennia vakhty 1978 roku [On the Accession of Ukraine to the International Convention on the Training and Certification of Seafarers and Watchkeeping of 1978]. (1998). Ukraine : Zakon Ukrainy № 464/96-VR. Retrieved from <http://ukraine.uapravo.net>
6. Про професійно-технічну освіту: Закон України № 103/98-ВР від 10.02.1998. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua>
Pro profesiino-tekhnichnu osvitu [On Vocational Education]. (1998). Ukraine: Zakon Ukrainy № 103/98-VR Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua>

7. Солодовник А. О. Розвиток фізико-математичної підготовки у морських навчальних закладах України (1944–2012 рр.): дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01. Тернопіль, 2018. URL : <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/11454/1/Solodovnyk.pdf>
Solodovnik A. O. (2018). Rozvytok fizyko-matematychnoi pidhotovky u morskyykh navchalnykh zakladakh Ukrainy (1944–2012 rr.) [Development of physical and mathematical training in the maritime educational establishments of Ukraine (1944–2012)]. *Doctor's thesis*. Ternopil, Ukraine. Retrieved from <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/11454/1/Solodovnyk.pdf>
8. The Manila Amendments to the Seafarers' Training, Certification and Watchkeeping (STCW) Code, 3 August 2010 STCW/CONF. 2/34. URL : [http://www.imo.org/en/OurWork/HumanElement/Training Certification/ Documents/34.pdf](http://www.imo.org/en/OurWork/HumanElement/Training%20Certification/Documents/34.pdf)

Tokuieva A.

ORCID 0000-0001-9433-5095

Assistant at English Language Department for Navigators,
Kherson State Maritime Academy
(Kherson, Ukraine) E-mail: allo4ka2016a@gmail.com

MARINE EDUCATION DEVELOPMENT OF UKRAINE (1991–2013)

*The article deals with the development of maritime education in Ukraine since independence. Changes in the marine education system from linear training to communicative competence have been investigated. The relationship between national education and international maritime education has been revealed. This has all led to significant changes in the maritime system. **The purpose** of the article is to highlight the development of the content of maritime education in Ukraine and modern approaches. **Methodology.** Due to the integration of Ukraine into the world educational and professional space and the reorientation of the national system of training and certification of seafarers to the standards and requirements of the international maritime industry, it became necessary to introduce into the practical training and competency approach resulting from the activities of maritime educational institutions identified by the list of competencies according to the educational and qualification characteristics of the specialist. Given the changes in the current education system, it is necessary to pay attention to the development of higher education in Ukraine in general and maritime education in particular. The main aspects of the formation of education, the influence of society on the transfer of knowledge and the impact of this knowledge on the development of society are highlighted in the article.*

Scientific novelty. The transition from higher education to maritime education is relatively basic, so there is a need to study in detail the structure of the transition from traditional to modern methods, using technologies set by demand in the labor market. **Conclusions.** At the state level, the task was to create an educational and training environment for the maritime industry in the region and marine resource management systems. New regulations and technological improvements in the operation of vessels have led to changes in the curricula of maritime schools. Analysis of the reporting documentation of maritime educational institutions has led to the conclusion that during this period the activity of teachers was aimed at increasing the level of scientific teaching of special disciplines, technologicalisation of the educational process (creation of training centers). Due to the integration of Ukraine into the world educational and professional space and the reorientation of the national system of training and certification of seafarers to the standards and requirements of the international maritime industry, the necessity of introduction into the training process was a navigation practice, which is in accordance with the educational and qualification characteristics of a marine specialist.

Keywords: independent Ukraine, education, maritime education, international conventions, swimming practice.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2020

Рецензент: доктор педагогічних наук, доцент **І. Я. Жорова**